

УДК 911.3.003

Путренко В.В.

Суспільно-географічний підхід до визначення рівня ресурсоємності регіонів України

Актуальність теми. Негативною рисою української економіки є високий ступень ресурсоємності господарства, що пов'язано з перевагою у галузевій структурі господарства добувної промисловості та первинних стадій переробки сировини, застарілістю обладнання та низьким рівнем впровадження інновацій. На цьому фоні кожний регіон України вирізняється власним рівнем ефективності у використанні природних ресурсів, на що впливає фактор географічного положення, сукупністю природних, соціальних, економічних та екологічних факторів регіонального розвитку.

Вивчення територіальних закономірностей регіонального розвитку, методів та засобів підвищення ефективності функціонування суспільно-територіальних комплексів є завданням суспільно-географічної науки. Тому формування засад регіональної політики ресурсозбереження виступає одним із актуальних напрямків суспільної географії. Такі прикладні проекти вже тривалий час формуються в промислово-видобувних регіонах України, де до їх розробки залучаються фахівці природничих, економічних та технічних галузей наук. Але в крупних промислових центрах з переважанням переробної промисловості удосконалення використання ресурсної бази майже не відбувається. До числа таких регіонів відноситься Харківська область, яка є потужним споживачем ресурсів Донецького та Придніпровського економічних районів, але не має власної комплексної стратегії ресурсозбереження.

Аналіз попередніх досліджень. За останні роки в Україні здійснено цілий ряд теоретико-методологічних і прикладних досліджень підвищення ефективності господарського комплексу, створення програм ресурсозбереження. Серед робіт в галузі економіки слід вказати роботи Інституту економіки промисловості НАН України, в якому над питанням ресурсозбереження працювали Н.І. Іванов, А.В. Бреславцев, Л.Т. Хижняк, Є.В. Левіна [1], комітету з енергозбереження - А.К. Шидловський [11], а також С.Ю. Половникової [6], С.О. Скокова [8], Б.М. Данилишинина [10]. Суспільно-географічними дослідженнями даного питання займалися О.М. Паламарчук [4], Л.Г. Руденко, В.П. Руденко, С.А. Лісовський, О.В. Панібрацька. Особливістю цих досліджень був територіальний підхід до визначення ефективності паливно-енергетичного комплексу - О.В. Панібрацька [5], розгляд ефективності суспільно-територіального комплексу з позицій природно-ресурсного потенціалу території - В.П. Руденко [7], визначення природоємності господарського комплексу через основні напрями ресурсоспоживання - С.А. Лісовський [3]. Проте детальний розгляд регіональних переваг і недоліків споживання природних ресурсів в Україні ще не проводився.

Постановка завдання та мета даного дослідження. Визначення ефективності функціонування суспільно-територіальних комплексів регіонів України, як основа для стратегічного планування соціально-економічного розвитку, є важливою складовою суспільно-географічних досліджень. Метою

даного дослідження є розробка методики визначення рівня та структури ресурсоемності регіонів України. Завданнями дослідження є відбір показників, що характеризують рівень та ефективність споживання ресурсів, аналіз їх просторової диференціації, проведення типізації регіонів України за показниками ефективності ресурсокористування, розробка попередніх рекомендацій щодо формування регіональної політики ресурсозбереження в регіонах України, визначення структури ресурсоемності суспільно-територіального комплексу Харківської області та його місця серед інших регіонів України.

Виклад результатів дослідження. В дослідженні визначення ефективності господарювання регіонів України ґрунтується на двох основних методичних положеннях. Згідно першого положення під ресурсами розуміються лише матеріальні ресурси, які є безпосередньо використаними природними ресурсами або їх похідними. А. Мінц визначає природні ресурси як тіла та сили природи, які можуть використовуватись та використовуються людиною на даному рівні розвитку виробничих сил. В широкому значенні природні ресурси – це компоненти природних географічних систем чи їх процеси, якості яких використовуються та можуть бути використані людиною для отримання суспільно (соціально) значущих продуктів, послуг, енергії на даному рівні розвитку техніки, технології, науки.

У методологічному плані найбільше тема географічного аналізу споживання природних ресурсів була розроблена в роботі І.В. Комара «Рациональное использование природных ресурсов и ресурсные циклы» [2]. На основі цієї роботи в дослідженні визначено та досліджено наступні основні види природних ресурсів: водні ресурси, земельні ресурси, лісові ресурси, мінеральні ресурси, які поділяються на паливні ресурси, ресурси металургійної промисловості, неметалеві мінеральні ресурси.

Другим методичним положенням роботи є використання для визначення ефективності господарювання показників ресурсоемності, які відображають макроекономічний рівень економіки: витрати природних ресурсів N по відношенню до одиниці валової доданої вартості (ВДВ) у випадку регіонального аналізу.

$$e_n = \frac{N}{ВДВ}$$

В якості окремих показників ресурсоемності на макрорівні розглянуто показники ефективності використання мінеральних, водних, земельних, лісових ресурсів, а також ступінь утворення токсичних відходів.

За рівнем споживання природних ресурсів в регіонах України можна визначити наступні риси територіальної диференціації (табл. 1).

Рівень сумарного споживання паливних ресурсів є найбільшим у східних областях України: Донецька, Дніпропетровська, Луганська області. Найнижчим рівнем споживання вирізняється Закарпатська, Волинська, Чернівецька області. В тому числі найбільше споживається вугілля в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській областях, природного газу - Донецька, Дніпропетровська, Київська область; бензину – Київська, Львівська, Дніпропетровська область.

Таким чином, можна побачити, що найбільші споживачі палива сконцентровані в східних високо індустріалізованих областях України, де основна частина паливних ресурсів витрачається в металургійній галузі. Найбільш

Таблиця 1.

Споживання основних видів ресурсів і матеріалів в регіонах України в 2004 р. [9].

Регіони	Паливо, тис.туп	Чорні метали, тис. т	Кольорові метали, т	Збірні залізобетонні конструкції, тис. м ³	Споживання деревини, тис. м ³	цемент, тис. т	Посівна площа земель, тис. га	Споживання свіжої води, млн. м ³	Утворення промислових токених відходів, тис. т	Утворення вторинної сировини, тис. т
АР Крим	2708,51	75,79	1313,70	57,57	40,43	134,91	800,00	761,00	496,70	1427,00
Вінницька	2939,56	30,70	2225,50	26,70	241,10	81,00	1457,00	121,00	0,60	2140,30
Волинська	783,20	22,35	25,40	7,10	233,80	28,50	522,00	80,00	3,00	771,90
Дніпропетровська	28800,00	1780,80	9200,00	51,80	211,80	192,90	1834,00	1475,00	19396,50	108247,90
Донецька	35924,08	974,40	58200,00	49,60	768,60	275,30	1488,00	1589,00	22752,90	12612,30
Житомирська	1849,20	61,37	311,90	5,88	497,83	66,89	879,00	101,00	0,40	16338,90
Закарпатська	443,40	10,68	407,00	0,00	145,00	25,00	191,00	48,00	6,70	-
Запорізька	10445,20	3620,29	40071,40	27,60	141,30	113,40	1535,00	1123,00	5861,70	-
Івано-Франківська	9139,00	37,00	280,40	29,90	297,00	29,40	327,00	98,00	970,00	1003,05
Київська	10242,70	177,77	14895,70	1350,86	623,27	407,30	1182,00	1642,00	560,00	-
Кіровоградська	1359,60	46,50	2075,40	53,20	101,70	28,60	1523,00	57,00	1300,20	1277,05
Луганська	23652,70	316,10	2200,00	44,10	398,00	47,80	963,00	268,00	9497,20	14715,59
Львівська	6355,10	63,15	723,20	24,60	446,30	99,50	603,00	209,00	113,20	2046,20
Миколаївська	2108,85	175,30	200,00	10,70	9,40	59,20	1493,00	178,00	205,90	1394,20
Одеська	7955,70	135,39	10341,70	65,30	69,60	171,70	1778,00	312,00	21,10	1130,90
Полтавська	17483,30	318,57	3187,30	63,90	123,00	86,10	1607,00	220,00	420,20	2966,10
Рівненська	2000,00	34,27	2907,70	13,70	439,30	113,50	509,00	149,00	58,00	454,11
Сумська	2987,60	68,55	2700,30	10,30	311,20	38,30	928,00	109,00	699,00	1281,50
Тернопільська	1273,56	16,58	573,42	46,14	23,50	47,83	695,00	73,00	0,40	2258,00
Харківська	7446,50	237,60	1732,60	34,80	202,50	178,30	1554,00	373,00	84,10	6578,50
Херсонська	3360,69	43,28	928,42	5,34	16,37	16,87	1335,00	428,00	5,10	152,66
Хмельницька	1437,30	56,14	2166,00	31,66	114,31	87,68	989,00	102,00	1,40	1426,90
Черкаська	4134,33	34,95	507,00	5,93	194,53	45,62	1212,00	238,00	311,10	1067,80
Чернівецька	843,30	15,91	273,50	11,80	117,30	29,50	292,00	64,00	27,40	317,90
Чернігівська	2380,90	42,00	141,70	37,30	272,10	30,20	1056,00	155,00	117,90	1284,20

різноманітний набір паливних ресурсів споживається в Дніпропетровській та Донецькій областях. Значні обсяги паливних ресурсів, в тому числі, природного газу споживається в Київській області та м. Києві. Для Харківської області характерним є переважання в обласній енергосистемі природного газу та вугілля.

За рівнем споживання водних ресурсів вирізняється Київська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька області, АР Крим. Найнижчий рівень споживання мають Закарпатська, Кіровоградська, Чернівецька області. У своїй більшості основні споживачі водних ресурсів зосереджені в областях з посушливими кліматичними умовами, що викликає потребу у використанні водних ресурсів сусідніх регіонів та їх перерозподілі за допомогою розгалуженої системи каналів та водосховищ. Такий перерозподіл водних ресурсів погіршує екологічну ситуацію та сприяє підвищенню показників ресурсоемності.

Використання земельних ресурсів оцінюється через земельну площу, яку займають посівні землі в областях. Найбільша площа посівних земель зосереджена в південних областях України, які відносяться до степової та лісостепової природних зон: Дніпропетровська, Одеська, Полтавська, Харківська, Запорізька області. Найменшу площу посівних земель мають Закарпатська, Чернівецька Івано-Франківська області, які вирізняються невеликими розмірами загальною територією та включають значні горні масиви.

Використання лісових ресурсів можливо оцінити через споживання ділової деревини у господарських потребах, тому що більшість областей України не відноситься до лісозаготівельних районів. Найбільші обсяги деревини споживаються в Донецькій, Київській, Житомирській, Львівській областях. Низьким рівнем споживання деревини вирізняється Миколаївська, Херсонська, Тернопільська області.

Крім споживання паливних ресурсів мінеральні ресурси можуть характеризуватися обсягами споживання кінцевої продукції металургії, будівельної сировини. За даними форми статистичної звітності № 3-МТП сформовано сукупні дані по кожному регіону України по обсягу споживання чорних та кольорових металів, цементу та залізобетонних збірних конструкцій.

Найбільший обсяг споживання чорних металів мають Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська області, найнижчий – Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська області. Відповідно споживання кольорових металів найбільше у Донецькій, Запорізькій, Київській, Одеській областях, найменше у Волинській, Чернігівській, Миколаївській областях.

Споживання цементу та залізобетонних збірних конструкцій зосереджено в регіонах з обласними центрами-мільйонерами: Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська області, що пов'язано з високим рівнем темпів будівництва. Низький рівень споживання мають Херсонська, Закарпатська, Волинська області.

До показників, які характеризують споживання регіонів України також відносяться показники утворення токсичних відходів та вторинної сировини.

Найбільші обсяги токсичних відходів щорічно утворюються у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій областях, що дуже негативно позначається на екологічній ситуації регіонів. Самий низький рівень утворення токсичних відходів в 2004 р. мали Житомирська, Тернопільська, Вінницька області. За рівнем утворення вторинної сировини лідирують Дніпропетровська,

Житомирська, Луганська, Донецька області, останні позиції займають Херсонська, Чернівецька, Рівненська області.

В результаті можна зробити висновок, що основні користувачі природних ресурсів в Україні зосереджені у східних областях. Майже по всіх видах споживання ресурсів перші місця займають Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області. Окремо слід відзначити роль Київського регіону, який по багатьох напрямках використання природних ресурсів входить до трійки найбільших споживачів. Серед регіонів з найменшим рівнем споживання слід відзначити області західної України та Поділля: Закарпатську, Волинську, Чернівецьку, Тернопільську, які належать до регіонів з переважанням аграрного сектору в економіці.

Різниця у рівні споживанні між регіонами України може бути викликана як об'єктивними та і суб'єктивними причинами, основною із яких залишається різний ступень розвитку продуктивних сил та регіональний поділ праці. Тому для визначення напрямків ресурсозбереження в регіонах необхідно мати інформацію не лише про рівень споживання, а також обов'язково визначати ефективність поводження з ресурсами, тобто ресурсоємність виробництва.

Для характеристики ресурсоємності використання природних ресурсів обиралися відношення показників споживання природних ресурсів до ВДВ регіону. Ресурсоємність використання мінеральних ресурсів визначалась за двома показниками: енергоємність виробництва (кількість тон умовного палива, які були спожиті в регіоні за рік), металоємність виробництва (кількість тон чорних та кольорових металів, які були спожиті в регіоні за рік); водних ресурсів – кількість м³ спожитої води за рік; земельних ресурсів – площа сільськогосподарських угідь відносно річного доходу сільського господарства регіону; лісових ресурсів – споживання ділової деревини у регіоні, м³; токсичних відходів – утворення токсичних відходів у регіоні за рік, т.

Після відбору основних показників було проведено нормування значень для приведення даних до єдиної розмірності. Для нормування була використана формула:

$$Y_{ij} = Z_{ij} - Z_{j \min} / Z_{j \max} - Z_{j \min}, \text{ де}$$

Z_{ij} - значення і-го показника в j-м регіоні;

$Z_{j \min}$ - мінімальне значення і-го показника в j-м регіоні;

$Z_{j \max}$ - максимальне значення і-го показника в j-м регіоні;

Усі показники ресурсоємності враховуються як стимулятори.

Для визначення загального рівня ресурсоємності господарства регіону нормалізовані значення окремих показників обраховуються за формулою:

$$I_p = П + М + В_{\text{вод}} + З + Л + В_{\text{відх}}, \text{ де}$$

I_p – індекс ресурсоємності виробництва; $П$ – енергоємність; $М$ – металоємність виробництва; $В_{\text{вод}}$ – водоемність виробництва; $З$ – землеємність сільського господарства; $Л$ – лісоємність виробництва; $В_{\text{відх}}$ – навантаження токсичних відходів на одиницю ВДВ.

Аналіз індексу ресурсоємності господарства регіонів України свідчить, що найбільш ресурсоємною є економіка східних та центральних регіонів України (табл. 2). Перші місця за показниками індексу ресурсоємності займають Запорізька, Луганська, Дніпропетровська області, що пояснюється лідируючим положенням в цих областях гірничо-видобувної галузі, металургії та важкого машинобудування. Особливістю просторового розподілу ресурсоємності

Таблиця 2.

Ресурсоемість регіонів України в 2004 р. [9]

Регіони	№	П	М	В _{вод}	З	Л	В _{від}	I _р
Закарпатська	С-1	0	0,013116	0	0		0,001668	0,331931
Київська	С-2	0,031565	0,036394		0,012857	0,086897	0,010378	0,355658
Харківська	С-3	0,165242	0,034254	0,126373		0,105894	0,005654	0,730072
Одеська	С-4	0,223361	0,121469	0,125173		0,034752	0,001622	0,888298
Львівська	С-5	0,221838	0,013919	0,083795	0,179345		0,011364	0,888694
Чернівецька	С-6	0,09777	0,019432	0,135932	0,351676		0,011236	1,023442
Миколаївська	С-7	0,108093	0,04498	0,185399		0	0,036346	1,040116
Хмельницька	С-8	0,08363	0,075318	0,095671		0,203521	0,000213	1,051704
Тернопільська	С-9	0,140557	0,030156	0,129512		0,0578	4,77E-05	1,056024
Волинська	С-10	0,043435	0,005064	0,096437	0,547943		0,000748	1,249606
Вінницька	С-11	0,163333	0,052799	0,079926		0,345324	9,23E-06	1,287805
АР Крим	С-12	0,081022	0,027278		0,377106	0,02564	0,056563	1,296061
Полтавська	С-13		0,094142	0,118329	0,447874	0,105502	0,04703	1,589613
Івано-Франківська	С-14		0,012503	0,061729	0,208241	0,483915	0,187056	1,647031
Кіровоградська	С-15	0,092167	0,078962	0,014141		0,203742	0,320663	1,664092
Черкаська	С-16	0,323874	0,020165	0,376629		0,347915	0,066539	1,71382
Рівненська	С-17	0,159778	0,102055	0,238863	0,423702		0,014288	1,87163
Чернігівська	С-18	0,179773	0,013225	0,223441		0,525658	0,026815	1,87717
Сумська	С-19	0,231473	0,096367	0,114712		0,589024	0,155761	1,900161
Житомирська	С-20	0,133383	0,025583	0,108432	0,693637		0	1,961035
Донецька	С-21	0,429502	0,281744	0,369601	0,095797	0,196974		2,093206
Херсонська	С-22	0,329442	0,044488	1		0,023594	0,00127	2,398795
Дніпропетровська	С-23	0,532272	0,177674	0,570226	0,123092	0,073817		2,406589
Луганська	С-24		0,074059	0,153185	0,363771	0,350048	1	2,941064
Запорізька	С-25	0,369772		0,925981	0,245907	0,102538	0,557994	3,202192

вітчизняної економіки є виокремлення областей з високим рівнем розвитку переробної промисловості, машинобудування, значним науково-технічним потенціалом. До числа таких регіонів традиційно відноситься Львівська, Одеська, Харківська, Київська області, які посідають відповідно останні місця за рівнем ресурсоємності господарства. Також слід відзначити групу аграрних областей з низькими показниками індексу ресурсоємності: Миколаївська, Чернівецька, Закарпатська, яка має найнижчий рівень ресурсоємності господарства в Україні.

На основі отриманих значень ресурсоємності було здійснено типізацію регіонів України за допомогою кластерного аналізу. Для цього було використано програмний продукт STATISTICA 6.0 (розділ – кластерний аналіз). У нашому дослідженні для проведення процедури кластеризації ресурсоємності регіонів України було використано joining метод з ієрархічним об'єднанням за допомогою методу Уорда, який ґрунтується на принципі мінімізації дисперсії двох кластерів, що об'єднуються на кожному кроці (рис. 1).

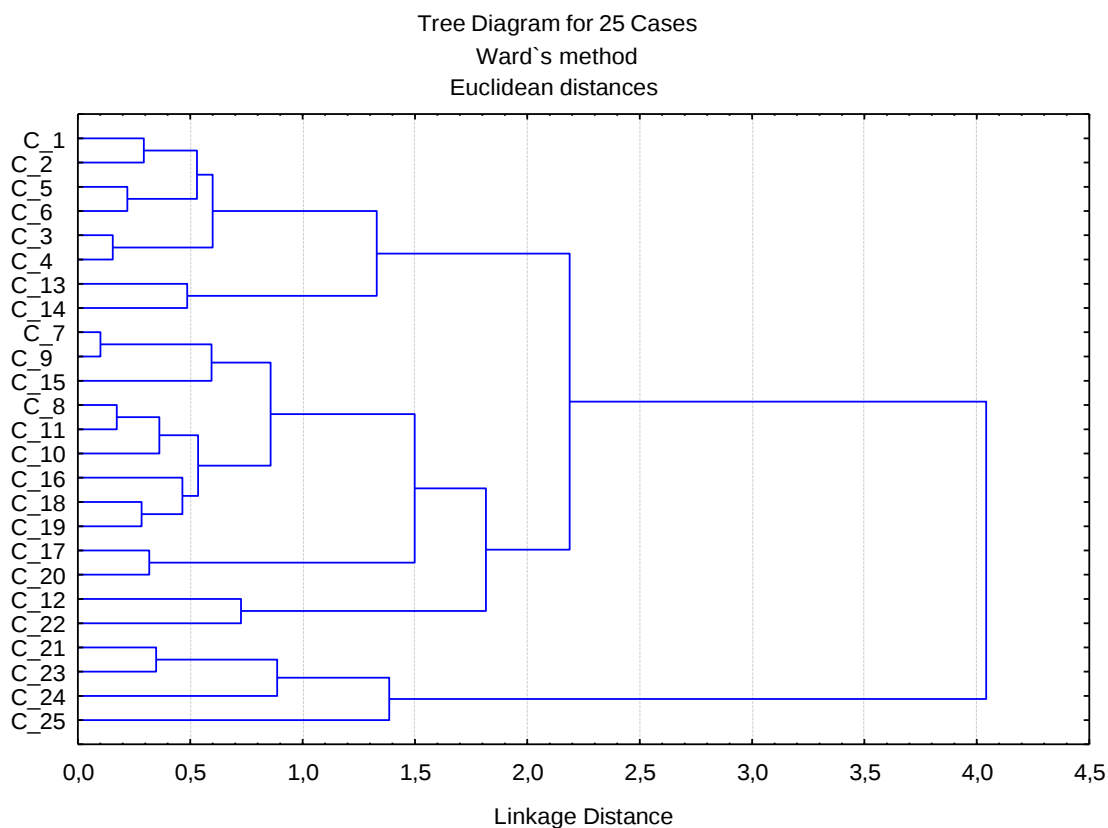

Рис. 1. Кластеризація регіонів України за показниками ресурсоємності господарства в 2004 р.

Внаслідок проведеної типізації регіонів України за рівнем ресурсоємності вдалося виявити три ступені ресурсоємності регіонів України.

До першого ступеня ресурсоємності відносяться 4 області: Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька. Усі області знаходяться на сході України та утворюють єдиний район з високим рівнем ресурсоємності виробництва. Причинами високої ресурсоємності регіонів є високий розвиток добувної промисловості, металургії, паливно-енергетичного комплексу,

промислового виробництва, яке засновано на застарілих технологіях та устаткуванні з високим ступенем зносу. При цьому район виробляє значну частину продукції експортного спрямування, що негативно впливає на конкурентоспроможність експортного потенціалу України. Всі області району вимагають розробки комплексної регіональної програми реструктуризації економіки з широким впровадженням ресурсозберігаючих технологій.

До другого ступеня ресурсоемності відносяться 13 регіонів України серед яких можна визначити 3 підгрупи областей. До першої підгрупи відносяться Рівненська, Житомирська, Херсонська області та АР Крим. Особливістю цих регіонів є низький рівень індустріалізації, який співпадає з високими показниками ресурсоемності виробництва за рахунок безпосередньої експлуатації природних ресурсів. Такий розвиток регіонів є негативною тенденцією та потребує негайних інвестицій в інноваційний розвиток. Другу підгрупу складають 6 областей: Сумська, Чернігівська, Черкаська, Волинська, Вінницька, Хмельницька. Області мають індустріально-аграрний тип виробництва та характеризуються середніми показниками ресурсоемності по країні. Третя підгрупа включає Миколаївську, Тернопільську, Кіровоградську області, які мають низькі показники валової доданої вартості та помірні показники споживання ресурсів. Ці області потребують поживлення економічної активності та більш швидкого формування сфери послуг, поглиблення переробки сировини, розвитку агропромислового комплексу.

Третій ступень ресурсоемності областей України включає 8 областей і характеризується відносно високою ефективністю господарства. На третьому ступені також виділяється дві підгрупи. До першої підгрупи відноситься 6 областей України: Одеська, Харківська, Чернівецька, Львівська, Київська, Закарпатська. Група вирізняється найбільш низьким рівнем ресурсоемності виробництва, що пояснюється високим ступенем розвитку високотехнічного виробництва, машинобудування, науково-інноваційної діяльності, сфери послуг, в тому числі транспортних. Ці регіони повинні виконувати роль центрів інноваційного розвитку в Україні та підтримувати розвиток інших регіонів. Друга підгрупа включає лише Полтавську та Івано-Франківську області, які в умовах сучасної трансформації господарства України наближаються до високих показників ефективності господарського комплексу (рис. 2).

Якщо розглядати структуру ресурсоемності господарства регіонів України, то можна побачити, що за енергоемністю господарства перші місця займають Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська та Івано-Франківська області; останні місця займає Волинська, Київська, Закарпатська області. Відносно металоємності виробництва найбільші показники мають Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Одеська області, найнижчі – Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська області. За показником водоемності господарства лідирують Херсонська, Запорізька, АР Крим, Дніпропетровська області, найбільш раціонально використовують водні ресурси в Івано-Франківській, Кіровоградській, Закарпатській областях. Відповідно до цього високі показники ресурсоемності в сфері використання земельних ресурсів мають Херсонська, Кіровоградська, Чернігівська області, низькі – Донецька, Київська, Закарпатська, що підкреслює важливість інтенсифікації сільського господарства в областях аграрної орієнтації господарства та відзначає роль приміського сільського господарства, як більш ефективного. Ефективність використання лісових ресурсів є низькою в Житомирській, Сумській, Волинській, Чернігівській областях,

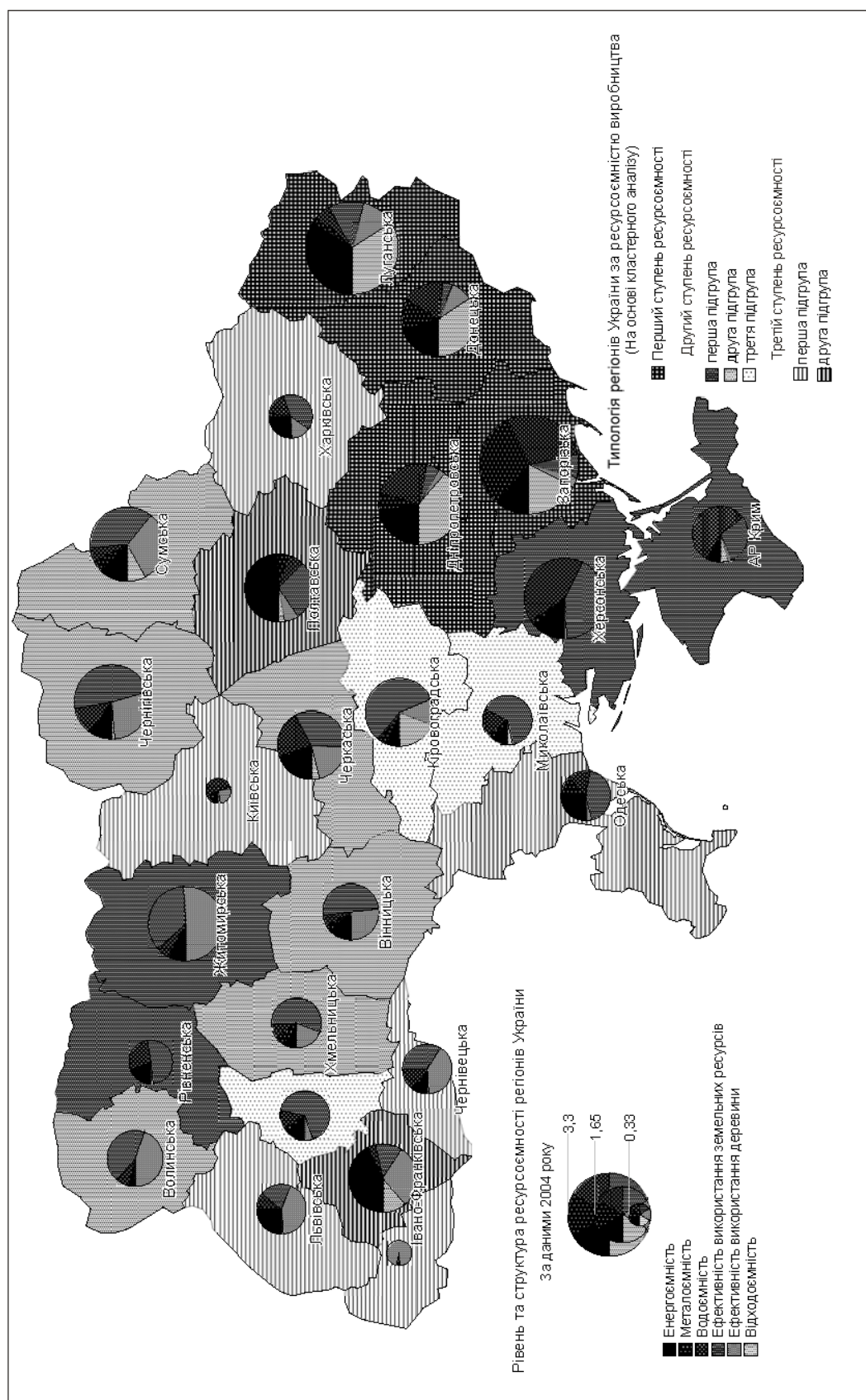

Рис. 2 Картосхема типізації регіонів України за рівнем ресурсоємності господарства [9].

високою – АР Крим, Херсонська, Миколаївська області. Найбільші показники утворення токсичних відходів на одиницю ВДВ мають Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька області, найнижчі – Тернопільська, Вінницька, Житомирська. З таблиці 2 можна побачити, споживання якого виду сировини в регіонах потребує удосконалення. Чорним кольором позначено найбільш ресурсоємний напрямок використання ресурсів в регіоні, сірим кольором – друге місце, світло сірим – третє місце. Чорною лінією відокремлено області, рівень ресурсоємності яких більше середнього показника для України. Основними напрямками покращення ресурсокористування в них є зниження енергоємності господарства, підвищення ефективності сільського господарства, поводження з токсичними відходами. Саме в цих напрямках необхідно застосовувати інноваційний потенціал розвитку регіонів.

Перше місце в структурі ресурсоємності Харківської області займає використання земельних ресурсів, друге – водних ресурсів, третє - паливно-енергетичних. Останні позиції займає використання деревини, продукції металургійного комплексу, утворення токсичних відходів. Для детального вивчення ефективності суспільно-територіального комплексу Харківської області було визначено ступень ресурсоємності господарства за усіма основними видами споживання сировини (табл. 3). В таблиці порівнюються місця Харківської

Таблиця 3.

Ступінь ресурсоємності господарства Харківської області у 2004 р. серед регіонів України (місце у ранжованому списку)*

Основні види матеріалів та ресурсів	Споживання	Ресурсоємність
Паливні ресурси, всього, тис. т.	9	13
Чорні метали, тис. Т	6	7
Кольорові метали, т	12	15
Деревина, тис. м ³	12	15
Цемент, тис. т	4	8
Залізобетонні конструкції тис. м ³	11	12
Вода, млн. м ³	7	14
Посівна площа, тис. га	4	10
Утворення вторинної сировини, тис. т	5	5
Утворення промислових токсичних відходів, тис. т	15	17
Середнє місце області	9-10	11-12

*За даними Держкомстату за 2004 рік.

області в ранжованому списку регіонів України по показниках споживання та ресурсоємності. Не зважаючи на те, що за індексом ресурсоємності Харківська область знаходиться на двадцять третьому місці та відноситься до групи регіонів з низьким рівнем ресурсоємності розгляд ефективності використання окремих видів ресурсів свідчить про більш високі показники ресурсоємності господарства області.

Аналіз рангу Харківської області по групах матеріалів та ресурсів дозволив зробити висновок, що Харківська область посідає кращі позиції серед інших регіонів за розрахунками показника ефективності, ніж за обсягами споживання. Цей факт свідчить про ресурсозберігаючий характер роботи суспільно-територіального комплексу області та інноваційний характер розвитку господарства. Найбільш ефективно в області споживаються кольорові метали і деревина. Також область має дуже низький рівень утворення токсичних відходів. Високою ресурсоємністю вирізняється споживання чорних металів, земельних

ресурсів, цементу. Найбільша різниця між показниками споживання та ресурсоемності утворилась в області по водних ресурсах – 7, земельних – 6, паливних ресурсах та цементу – 4 ранги, що свідчить про необхідність виділення групи матеріалів та сировини, що формують передумови ресурсозберігаючої спеціалізації області, тобто експлуатація яких може надати найбільший економічний ефект у складі валової доданої вартості області. Але значення цих показників ефективності також потребують підвищення.

Різницю між місцем Харківської області за індексом ресурсоемності та середнім місцем за сукупністю показників ресурсоемності можна пояснити незбалансованістю обласного споживання за різними групами сировини та формуванням значної частки ВДВ області за рахунок сфери послуг без підвищення ефективності промислового виробництва.

Висновки. Майбутній розвиток України, як європейської держави, не можливий без вирішення комплексної проблеми підвищення конкурентоспроможності господарського комплексу країни, розбудови засад постіндустріального суспільства та збалансованого розвитку. Без позитивних зрушень у вирішенні цього кола тісно взаємопов'язаних питань значно ускладнюється рівноправна інтеграція України до складу глобальних та регіональних економічних структур, таких як СОТ та ЄС. Одним із важливих аспектів вирішення цього комплексу питань є формування політики ресурсозбереження на засадах державних та ринкових механізмів управління. Вихідною інформацією для розробки засад державної політики ресурсозбереження є визначення рівня та структури ресурсоемності господарського комплексу.

В результаті дослідження була визначена провідна роль суспільної географії у формуванні регіональної політики ресурсозбереження, що ґрунтується на територіальній диференціації споживання ресурсів і ресурсоемності виробництва в Україні.

За результатами аналізу територіального розподілу показників споживання природних ресурсів та ресурсоемності господарства було визначено високу територіальну диференціацію цих процесів в Україні. Важливою рисою використання природних ресурсів в Україні є поєднання регіонів високого рівня споживання природних ресурсів з високою ресурсоемністю виробництва, що негативно впливає на економічний розвиток України.

Найбільшим рівнем ресурсоемності виробництва вирізняється східний регіон України з розвинутим індустріальним виробництвом: Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Луганська області. Найменший рівень мають області заходу України, а також науково-технічні та машинобудівні центри країни: Київська, Харківська, Одеська, Львівська області. Окремо слід підкреслити місце Київської області, в якій високому обсягу споживання ресурсів відповідають достатньо низькі показники ресурсоемності.

В результаті використання кластерного аналізу усі регіони було поділено на три великі підгрупи з високими, середніми та низькими показниками ресурсоемності. Для кожного регіону України визначено напрями підвищення ефективності та застосування ресурсозберігаючих технологій.

Окремо в дослідженні проаналізовано рівень та структуру ресурсоемності Харківської області. За індексом ресурсоемності та результатами кластерного аналізу область знаходиться на третьому місці за рівнем ефективності виробництва та відноситься до третього ступеня регіонів за показниками

ресурсоємності. Проте більш детальний аналіз ефективності використання ресурсів в області свідчить про значні резерви ресурсозбереження. Підвищення ефективності використання потребують земельні та водні ресурси області, вторинна сировина.

Подальші суспільно-географічні дослідження ресурсоємності господарського комплексу пов'язані з удосконаленням методологічних основ дослідження на основі поєднання сучасних географічних, екологічних та економічних теорій, розробкою прикладних рекомендацій по формуванню регіональних програм ресурсозбереження на місцях.

1. Иванов Н.И., Бреславцев А.В., Хижняк Л.Т. и др. Ресурсообеспечение промышленных предприятий. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – 356 с. 2. Комар И.В. Рациональное использование природных ресурсов и ресурсные циклы. – М.: Наука, 1975. – 212 с. 3. Лісовський С.А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України: Автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02. – К., 2004. – 36 с. 4. Паламарчук А.М. Общественно-территориальные системы (логико-математическое моделирование). – К.: Наук. думка, 1992. – 270 с. 5. Панібратська О.В. Суспільно-географічне дослідження трансформації паливно-енергетичного комплексу України: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02. – К., 2001. – 20 с. 6. Половнікова С.Ю. Ресурсозбереження в розширеному відтворенні трансформаційної економіки України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01. – Д., 2003. – 16 с. 7. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: К.-М. Академія, 1999. – 567с. 8. Скоков С.О. Еколого-економічне регулювання процесів ресурсозбереження: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.08.01. – Суми, 2002. – 21 с. 9. Статистичний збірник "Регіони України". 2004. – К.: Держкомстат України, 2004. – 512 с. 10. Стратегічні напрями сталого розвитку України. – К.: РВПС України НАН України, 2003. – 262 с. 11. Шидловський А.К., Віхорев Ю.О., Гінайло В.О. та ін. Енергетичні ресурси та потоки. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2003. – 469 с.

In the article human geographical approach is considered to determination of level of resources intensity regions of Ukraine. Methodological bases of human geographical research of level of resources intensity are studied. The analysis of territorial differentiation of regions of Ukraine is conducted on the indexes of consumption and efficiency of the use of natural resources.